

Т.О. Сливка

ПРОБЛЕМА СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У КОНТЕКСТІ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ ст.

Запропоновано періодизацію наукових підходів до вивчення змін галузевої структури економіки України. Проведено науковий аналіз змін галузевої структури економіки та динаміки національного виробництва. Досліджено концепції структурної перебудови економіки.

Ключові слова: галузева структура економіки, структурна трансформація економіки, економічне зростання.

Постановка проблеми. Дослідження шляхів розвитку економіки України має особливе значення в умовах обмеженості потенціалу традиційних факторів виробництва та необхідності переходу до інноваційної моделі економічного зростання. Одним з таких шляхів є реформування галузевої структури національної економіки. Підвищення рівня життя населення, сталий економічний розвиток та досягнення економічної стабільності і незалежності можливе шляхом визначення пріоритетних напрямів розвитку та секторів економіки, пошуку ринкової ніші в світовій економіці на основі конкурентних переваг, формування потужних підприємств здатних конкурувати зі світовими ТНК. Все це потребує ефективних структурних трансформацій. Низька ефективність економіки за існуючої галузевої структури та необхідність її зміни актуалізує дослідження наукових поглядів на проблему структурних трансформацій вітчизняних вчених-економістів від початку 1990-х років до сьогодні.

Аналіз останніх досліджень. Питання структурних трансформацій досліджували такі вчені, як С.Біла, Д.Богиня, В.Бодров, В.Гєєць, С.Єрохін, П.Єщенко, Я.Жаліло, Ю.Збітнєв, Б.Кваснюк, І.Лукінов, Л.Федулова, Л.Шинкарук та інші. Теоре-

тичні напрацювання дослідників свідчать про критичну необхідність перебудови національної економіки на інноваційних засадах, відходу від моделі односторонньої експортної орієнтації (експорт продукції низького рівня обробки – метал, продукція харчової промисловості та сільського господарства), істотного посилення внутрішнього попиту (насамперед у сферах високих технологій) та диверсифікації самої експортної структури в бік значного збільшення частки високотехнологічних виробів та послуг.

Мета дослідження – на основі критичного аналізу наукових поглядів українських вчених на структурні трансформації на межі ХХ–ХХІ ст. узагальнити найбільш плідні концепції та визначити основні теоретичні підходи щодо реформування структури економіки України.

Основні результати дослідження. На основі компаративного аналізу наукових підходів до вивчення проблем галузевої структури економіки та динаміки національного виробництва на межі ХХ–ХХІ ст. можна виокремити такі етапи економічних досліджень:

1) 1990-ті роки ХХ ст. – обґрунтування механізмів та заходів подолання інфляції, пошук шляхів виходу з кризи, дослідження проблем структурної перебудови економіки на основі реформування відносин власності;

2) 2000–2010 рр. – пошук шляхів вирішення проблеми переходу до економічного зростання, дослідження його чинників, обґрунтування необхідності структурної перебудови економіки на основі НТП та переходу до ендогенної моделі економічного розвитку;

3) з 2010 р. до сьогодні – аналіз наслідків світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., перебудова галузевої структури промислового сектору в напрямі розвитку високотехнологічних виробництв.

Таким чином, актуальні проблеми, які з'являлись в процесі економічного розвитку та структурних змін в економіці знаходили своє відображення в науковій економічній літературі. Спільним для всіх періодів досліджень є визнання необхідності технологічного оновлення та інноваційного розвитку.

Тривалий час структурні зрушення в промисловості України відбувались стихійно, за рахунок змін у цінових співвідно-

шеннях та під впливом неузгодженої та суперечливої дії макроекономічних регуляторів. Це сприяло поглибленню промислової кризи, різкому зростанню частки галузей проміжного продукту і суттєвому зменшенню частки галузей, що виробляють кінцевий продукт [7, с. 36]. Внаслідок цього українськими вченими, зокрема Д.Богинею та Г.Волинським [1], була обґрунтована необхідність зміни галузевої структури промислового виробництва в напрямку створення завершених технологічних циклів, що забезпечить задоволення внутрішнього попиту споживчими товарами та зменшить необхідність їх імпорту.

Упродовж останніх десятиліть динаміка розвитку промислового виробництва та його галузева структура в Україні характеризується низькою ефективністю та диспропорційністю: понад 2/3 загального обсягу промислової продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали й енергоресурси (продукцію проміжного споживання). У структурі промислового виробництва відбулось зменшення частки машинобудування і металообробки та зростання частки енергомістких галузей. «Машинобудування, яке має виконувати роль локомотива технологічного переоснащення, посіло у 2011 р. у структурі переробної промисловості лише 17,3%, тоді як в Німеччині – 44,9, Польщі – 25,7, Франції – 31,9, Китаї – 33,7, Японії – 47, США – 32,5%» [8, с. 86]. Натомість в країнах Східної Європи відбувались структурні зрушення в протилежному напрямку. З цього приводу слід зазначити, що, не дивлячись на теоретичне обґрунтування необхідності визнання машинобудування як пріоритетної галузі економіки ще з 1990-х років, лише у 2014 р. Верховною Радою України планується розгляд проекту Закону України «Про визнання галузі машинобудування однією з пріоритетних у промисловості України». Структурна трансформація промисловості упродовж 1990-х – 2010-х років змінилась у бік переважного розвитку найбільш простих за технологічним рівнем переробних виробництв і як наслідок спеціалізацією економіки України фактично стало сировинне постачання та розвиток виробництв із невисокою доданою вартістю.

Свого часу в процесі пошуку вирішення проблеми структурних трансформацій відомий український економіст

Б.Кваснюк зазначав, що для багатогалузевого промислового комплексу існує два напрями розвитку: 1) освоєння діючих у світі технологій за принципом наздоганяючого розвитку в базових галузях економіки – чорна металургія, автомобільна, хімічна, харчова, легка промисловість; 2) стратегія інноваційного прориву на основі селективної державної підтримки, що забезпечить вихід на передові позиції у світі, в галузях аерокосмічної, суднобудівної промисловості, важкого машинобудування, інформаційних технологій тощо [7, с. 37]. З цього приводу П.Єщенко зазначає, що для економіки України необхідною є не «наздоганяюча», а саме випереджаюча модель розвитку, яка сконцентрована на розвитку п'ятого і шостого технологічних укладів за забезпечення в довготривалій перспективі темпів зростання ВВП, що в 2–3 рази перевищують аналогічні показники в країнах з розвинутою економікою [3, с. 302]. Забезпечити реалізацію моделі випереджаючого розвитку, на думку вченого, можна лише шляхом застосування на практиці неошумпетеріанської парадигми економічного розвитку, в основі якої є інноваційний процес. Для України необхідним є освоєння базисних технологій нового технологічного укладу насамперед в тих галузях, в яких існують відповідні вітчизняні науково-технологічні розробки.

У теоріях структурних трансформацій економіки України на межі ХХ–ХХІ ст. важливе місце займає аргументація необхідності та обґрунтування шляхів формування національної інноваційної системи (В.Гєєць, Л.Федулова та ін.). Використання застарілих технологій та низька інноваційна активність призводить відповідно і до низького рівня наукоємності вітчизняної продукції. У промисловому виробництві України домінують третій і четвертий технологічні уклади, основу яких складають традиційні галузі добувної і обробної промисловості, започатковані на ранніх стадіях індустріалізації, а в розвинутих країнах дійшли межі своїх можливостей. Частка цих укладів становить 95%. Натомість частка п'ятого і шостого технологічних укладів, основою яких є електронна промисловість, обчислювальна, волоконно-оптична техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, інформаційні послуги, біотехнології, не перевищує 5% [9, с. 144–145]. Невідповідність процесів, що відбуваються в економіці Украї-

ни, тенденціям інноваційного розвитку засвідчує низький рівень наукоємності вітчизняної продукції. Нові технологічні процеси, зокрема маловідходні, ресурсощадні та безвідходні впроваджують лише близько 3% від загальної кількості промислових підприємств [6]. Розбудова промисловості України відбувається переважно на екстенсивній основі при використанні застарілих технологій та низькій частці інновацій. Ця проблема особливо загострюється в умовах інтенсифікації НТП в світі, що поглиблює і прискорює технологічне відставання економіки України та послаблює її конкурентні позиції на світових ринках.

Великі корпоративні структури є базовою складовою національної інноваційної системи, основна роль якої полягає в створенні технологій на основі власних досліджень і розробок та в ринковому освоєнні інновацій. Саме тому, аргументація структурної перебудови промислового комплексу шляхом корпоратизації разом з модернізацією техніки і технологій є важливою складовою теорій структурних трансформацій. Сучасні дослідники доводять забезпечення великими економічно потужними організаціями рівня інноваційної активності, який відповідає НТП та зростає пропорційно розміру підприємства. Головним джерелом фінансування технологічних розробок у розвинених країнах світу є корпорації (72,4% – в Японії і Південній Кореї, 70,2 – у Фінляндії, 68,2% – в США) [9, с. 384]. Корпораціям завдяки наявному організаційному, фінансовому, виробничому та ресурсному потенціалу належить провідна роль в реалізації програм інноваційного розвитку через здійснення великомасштабних міжнародних проектів, створення спільних підприємств з виробництва продукції, розвиток трансферу високих технологій. Домінантні економічні позиції корпорацій в розвиненій ринковій економіці створюють умови для формування потужних виробничо-господарських комплексів, що є основою інноваційного розвитку та модернізації економіки. Тобто, фактично корпорації стимулюють інноваційну діяльність. Стимулювання та розвиток інноваційної діяльності призводить до переважання в структурі розвинених економік світу галузей п'ятого та шостого технологічних укладів. Таким чином, корпорації опосередковано здійснюють вплив на структуру економіки [10, с. 85].

В Україні внаслідок приватизації відбувся розрив технологічних зв'язків між підприємствами та руйнування виробничо-технологічних комплексів, що призвело до обмеження можливостей випуску кінцевої продукції. З'явилася велика кількість підприємницьких структур, що не здатні випускати високотехнологічну конкурентоспроможну продукцію [4]. Для забезпечення конкурентоспроможності економіки України та економічного зростання необхідним є створення потужних національних корпорацій на базі технологій п'ятого та шостого технологічних укладів та відповідних їм галузей – електронної промисловості, обчислювальної, волоконно-оптичної техніки, програмного забезпечення, телекомунікацій, роботобудування, інформаційних послуг, біотехнологій. За рахунок високорозвинутих виробничих процесів факторами досягнення конкурентного успіху стають інновації, їх розробка та впровадження. Саме таким чином країни, що розвиваються за інноваційною моделлю, використовують конкурентні переваги вищого порядку і тим самим забезпечують стійкість економічного зростання.

Поряд з визнанням необхідності створення національної інноваційної системи для реформування структури економіки, у наукових дослідженнях структурних трансформацій важливе місце займає аналіз залежності вітчизняної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків. Ця залежність обумовлена значним впливом зовнішніх факторів (експортної кон'юнктури в окремому секторі економіки, припливу спекулятивних іноземних інвестицій та ін.) на структурні трансформації в Україні, причому відносний вплив внутрішніх факторів є незначним [5]. В Україні склалась екзогенно залежна модель економічного розвитку. Головними причинами, що призвели до формування такої моделі, були зовнішня заборгованість за кредитами міжнародних організацій, енергозалежність від Росії, конверсія і руйнація ВПК, дисбаланс між відкритістю економіки і ступенем розвитку внутрішнього ринку тощо. Здійснюючи науковий пошук розв'язання проблеми залежності економіки України від зовнішніх факторів, українські дослідники, зокрема В.Геєць, М.Скрипниченко, аргументували необхідність переходу до ендогенізованої моделі розвитку, яка має ґрунтуватись на незалежній економічній політиці забезпечення стабільного роз-

витку із одночасним вирішенням задач щодо входження у глобальне світове середовище на партнерських засадах та виваженої оцінки наслідків зовнішньої фінансової допомоги та кредитних зобов'язань.

В контексті необхідності переходу до моделі ендогенного зростання українські вчені акцентують увагу на розвиток внутрішнього ринку. Відмічається, що вплив внутрішнього ринку України на характер функціонування економіки країни є слабким і обмеженим. Сучасні дослідники зазначають, що переорієнтація української економіки на потреби внутрішнього ринку можлива не шляхом надання преференцій експортоорієнтованим виробництвам, а шляхом надання відповідних пільг (субсидій) тим галузям, які здійснюють модернізацію економіки України і, насамперед, тим підприємствам і галузям, які мають достатній портфель науково-технічних, технологічних розробок, що відповідають найновішим досягненням світової науки і техніки. Окрім того, підкреслюється проблема технічного оновлення аграрного сектору, яке відбувається переважно за рахунок імпорту. За існуючих обсягів вітчизняного виробництва сільськогосподарської техніки здійснити технічне оновлення аграрного сектору і забезпечити населення країни вітчизняною м'ясо-молочною продукцією неможливо. Крім того, потребує більшої уваги і виробництво сучасної побутової техніки, ринок якої також перенасичений імпортом, хоча саме вона поряд з товарами легкої і харчової промисловості формує внутрішній попит і забезпечує сталість відтворювального процесу [2, с. 36–38]. Таким чином, можна стверджувати, що для розвитку внутрішнього ринку є необхідним запровадження імпортозаміщення на основі технологічної модернізації національної промисловості

Слід зазначити, що тривалий час питанню залучення потенціалу військово-промислового комплексу до стимулювання розвитку внутрішнього ринку не приділялось належної уваги дослідників. У сучасних умовах постає необхідність розробки економічної політики із залученням потенціалу ВПК, формування надійної системи національної безпеки та створення боєздатних військових сил. Зростання бюджетних видатків на військові цілі є одним із стимулів, що призводить до зростання внутрішнього попиту. Випереджаюче скорочення оборонних

витрат порівняно з падінням ВВП призвело до дисбалансу не лише в оборонній сфері, а також вплинуло на інші галузі господарського комплексу. Структура оборонного бюджету має передбачати витрати на експлуатацію та обслуговування військової техніки, а також НДДКР, закупівлю військової техніки та озброєння, адже це – основний капітал, який забезпечує основні процеси відтворення та розширення. Збільшення оборонних витрат призводить до зростання сукупного попиту, що в свою чергу спричиняє зростання виробництва товарів і послуг, яке спрямовується на задоволення цього зростаючого попиту. У такий спосіб досягається вищий рівень прибутків і зайнятості в економіці. Особливого значення мають НДДКР в результаті яких нові технології впроваджуються не лише у військовій сфері, а й у цивільному секторі економіки, що сприяє підвищенню його продуктивності. Для України все ще залишаються актуальними НДДКР в ракетно-космічній галузі, суднобудуванні, літакобудуванні тощо.

У результаті дослідження змін галузевої структури економіки та динаміки національного виробництва в українській економічній літературі на межі ХХ–ХХІ ст. обґрунтовано необхідність відходу від однобічної експортної орієнтації та диверсифікації експортної структури в бік значного збільшення частки високотехнологічних виробів та послуг на основі аналізу структури експорту України, в якій переважає продукція низького рівня обробки – метал, продукція харчової промисловості та сільського господарства (В.Геєць, Т.Приходько, Я.Жаліло та ін.). Внаслідок одночасного зростання експорту продукції паливно-сировинних галузей з низьким вмістом доданої вартості та зменшення експорту продукції машинобудування з середини 1990-х років сформувалась експортна орієнтація виробництва. В тому числі, продукція легкої промисловості, яка за своїм призначенням має бути спрямована на внутрішній ринок, також була зорієнтована на зовнішні ринки. В Україні фактично відсутній експорт високотехнологічної продукції, хоча існує потенціал вітчизняної промисловості та науки забезпечити експортні поставки сучасних технологій, зокрема авіакосмічних, інформаційних, медичних тощо.

Паливно-енергетична галузь, що домінує в структурі імпорту, а також енергозалежна, а отже й імпортозалежна, ме-

талургія характеризуються значним рівнем монополізації. Монопольні витрати цих галузей були перекладені на галузі з виробництва кінцевого призначення, оскільки відбувалось зростання цін на продукцію електроенергетики, паливної промисловості, чорної металургії на відміну від таких галузей як харчова промисловість, машинобудування, сільське господарство. Наслідком цього стало збільшення питомої ваги електроенергетики, паливної промисловості та чорної металургії порівняно з іншими галузями. За таких умов фактично нівелюються заходи структурної перебудови та енергозбереження і виникає загроза зведення усієї промисловості до меж базових галузей. Відповідно до такої структури економіки склалась модель конкурентоспроможності України, яка має яскраво виражений ресурсний характер і сформована на основі використання природоресурсного потенціалу. Така модель не може тривалий час забезпечувати конкурентні позиції країни на міжнародному ринку та швидко вичерпала себе. Отже, очевидно, що однією з причин неефективності заходів структурних трансформацій є значна монополізація галузей економіки.

Дослідження наукових поглядів українських вчених на структурні трансформації на межі ХХ–ХХІ ст. дало змогу згрупувати основні теоретичні підходи щодо реформування структури економіки України у такі блоки:

- надання переваг пріоритетного розвитку галузям, що мають конкурентні переваги, наприклад агропромислового комплексу та машинобудуванню;
- обґрунтування необхідності застосування в процесі перебудови галузевої структури виробництва принципово нових видів машин, технологій, матеріалів, а також пріоритетний розвиток для вдосконалення існуючих виробництв наукомісткої продукції важкого машинобудування, літакобудування, зварювальної техніки, виробництва синтетичних матеріалів, ракетобудування;
- визнання необхідності побудови ендогенно-орієнтованої моделі економічного розвитку, яка передбачає якомога повніший ступінь ефективного використання внутрішніх ресурсів і факторів розвитку, активізацію інноваційної складової розви-

тку та розширення внутрішнього ринку інвестиційних та споживчих товарів;

- аргументація здійснення структурної перебудови економіки на основі зміни співвідношення між державним і недержавним секторами.

Висновки. Таким чином, найважливішими напрямками структурних трансформацій національної економіки є: 1) необхідність зміни галузевої структури промислового виробництва в напрямку створення завершених технологічних циклів, що забезпечить задоволення внутрішнього попиту споживчими товарами та зменшить необхідність їх імпорту; 2) важливість подолання однобічної експортної орієнтації та посилення диверсифікації експортної структури в бік значного збільшення частки високотехнологічних виробів та послуг; 3) обґрунтування структурної перебудови промислового комплексу шляхом корпоратизації разом з модернізацією техніки і технологій. Важливим є те, що, попри декларацію структурної трансформації та модернізації економіки, ці положення залишаються актуальними до тепер.

1. Богиня Д. Структурна перебудова економіки в умовах глобалізації та інформатизації / Д. Богиня, Г. Волинський // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 19–28.
2. Внутрішній ринок України: теорія та стратегія посткризового розвитку : наук.-метод. розробка / В.Г. Бодров, Н.І. Балдич, В.О. Гусєв та ін. ; за заг. ред. В.Г. Бодрова. – К. : НАДУ, 2011. – 80 с.
3. Ещенко П.С. Куда движется глобальная экономика в XXI веке? / П.С. Ещенко, А.Г. Арсеенко. – К. : Знання України, 2012. – С. 322.
4. Збітнєв Ю.І. Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991–2001 років / Ю.І. Збітнєв, М.І. Сенченко. – К. : Видав. дім «Княгиня Ольга», 2003. – 250 с.
5. Моделі ендогенного зростання економіки України: монографія / за ред. д-ра екон. наук М.І. Скрипниченко. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 576 с.
6. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення : аналіт. доп. / [О.В. Собкевич, А.І. Сухоруков,

- В.Г. Савченко, С.Л. Воробйов та ін.] ; за заг. ред. Я.А. Жаліла.; НІСД. – К., 2011. – 112 с
7. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / за ред. д-ра екон. наук Б.Є. Кваснюка. – К. : Ін-т екон. прогнозув.: Х. : Форт, 2003. – 424 с.
 8. Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України : [наукова доповідь] / за ред. чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2012. – 152 с.
 9. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : Т. 2 : Інноваційно-технологічний розвиток економіки / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 564 с.
 10. Супрун Н.А. Ефективний корпоративний сектор – основа конкурентоспроможності національної економіки / Н.А. Супрун // Вісник Інституту економіки та прогнозування : Науково-практичний журнал. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007 – С. 83–85.

Транслітерований список джерел

1. Bogynja D. Strukturna perebudova ekonomiky v umovah globalizacii' ta informatyzacii' / D. Bogynia, G. Volyns'kyj // Ekonomika Ukrai'ny. – 2003. – № 7. – С. 19–28. [in Ukrainian]
2. Vnutrishnij rynek Ukrai'ny: teorija ta strategija postkryzovogo rozvytku : nauk.-metod. rozrobka / V.G. Bodrov, N.I. Baldych, V.O. Gusiev ta in. ; za zag. red. V.G. Bodrova. – K. : NADU, 2011. – 80 s. [in Ukrainian]
3. Eshchenko P.S. Kuda dvizhetsya global'naya ekonomika v KhKhI veke? / P.S. Eshchenko, A.G. Arsenko. – K. : Znannya Ukraїni, 2012. – S. 322. [in Russian]
4. Zbitniev Yu.I. Bila knyga Ukrai'ny abo Vashyngtons'kyj konsensus v dii'. Naslidky ekonomichnyh reform 1991–2001 rokiv / Yu.I. Zbitniev, M.I. Senchenko. – K. : Vydav. dim «Knjagynja Ol'ga», 2003. – 250 s. [in Ukrainian]
5. Modeli endogennoho zrostannja ekonomiky Ukrai'ny: monografija / za red. d-ra ekon. nauk M.I. Skrypnychenko. – K. : In-t ekon. ta prognozuv., 2007. – 576 s. [in Ukrainian]
6. Restrukturyzacija promyslovosti Ukrai'ny u procesi postkryzovogo vidnovlennja : analit. dop. / [O.V. Sobkevych, A.I. Suhorukov,

- V.G. Savchenko, S.L. Vorobiov ta in.] ; za zag. red. Ya.A. Zhalila ; NISD. – K., 2011. – 112 s. [in Ukrainian]
7. Rol' derzhavy u dovogstrokovomu ekonomichnomu zrostanni / za red. d-ra ekon. nauk B.Ye. Kvasniuka. – K. : In-t ekon. prognozuv.: H. : Fort, 2003. – 424 s. [in Ukrainian]
 8. Svitogospodars'ka dysproporcijnist': osoblyvosti, tendencii', vplyv na ekonomiku Ukrai'ny : [naukova dopovid'] / za red. chl.-kor. NAN Ukrai'ny L.V. Shynkaruk ; NAN Ukrai'ny, In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrai'ny. – K., 2012. – 152 s. [in Ukrainian]
 9. Strategichni vyklyky HHI stolittja suspil'stvu ta ekonomici Ukrai'ny : T. 2 : Innovacijno-tehnologichnyj rozvytok ekonomiky / za red. akad. NAN Ukrai'ny V.M. Geicia, akad. NAN Ukrai'ny V.P. Semynozhenka, chl.-kor. NAN Ukrai'ny B.Ye. Kvasniuka. – K. : Feniks, 2007. – 564 s. [in Ukrainian]
 10. Suprun N.A. Efektyvnyj korporatyvnyj sektor – osnova konkurentospromozhnosti nacional'noi' ekonomiky / N.A. Suprun // Visnyk Instytutu ekonomiky ta prognozuvannja : Naukovo-praktychnyj zhurnal. – K. : Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrai'ny, 2007 – S. 83–85. [in Ukrainian]

Одержано 10.06.2014 р.